

**НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ІНСТЫТУТ МОВАЗНАЎСТВА ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА**

УДК 808.26 – 54:63

ЛАЎШУК ДЗІНА АЛЯКСЕЕЎНА

**СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА СУЧАСНАЙ
БЕЛАРУСКАЙ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ**

10.02.01 – беларуская мова

Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук

Мінск – 2003

Работа выканана на кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага
універсітэта імя А.А. Куляшова

Навуковы кіраўнік —

доктар філалагічных навук прафесар
акадэмік **А.І. Падлужны**
(Інстытут мовазнаўства
імя Якуба Коласа ІАН Беларусі)

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук дацэнт
М.Р. Прыгодзіч
(кафедра гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага універсітэта)

кандыдат філалагічных навук
І.Л. Канылоў
(аддзел лексікалогіі і лексікаграфіі
Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа ІАН Беларусі)

Апаніруючая арганізацыя —

Гомельскі дзяржаўны універсітэт
імя Ф. Скарыны

Абарона адбудзецца 28 сакавіка 2003 г. у 14⁰⁰ гадзін на пасяджэнні савета
па абароне дысертацый Д 01.43.01 у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа
ІАН Беларусі (220072, г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корп.2. Тэл. 284-15-94).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы
імя Якуба Коласа ІАН Беларусі

Аўтарэферат разасланы “_” лютага 2003 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук

С.Я. Рапацэвіч

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Актуальнасць даследавання. На сучасным этапе развіцця грамадства тэрміналогія з'яўляецца той часткай лексікі літаратурнай мовы, якая найбольш актыўна развіваецца. Адсюль і павышаная ўвага лінгвістаў да праблем тэрміналогіі і тэрмінаграфіі.

За апошнія два дзесяцігоддзі ў нашай краіне з'явіліся працы, у якіх грунтоўна даследаваліся многія нацыянальныя галіновыя тэрміналогіі: баганічная, геалагічная, прыродазнаўчая, аўтамабільнага і воднага транспарту. У тым ці іншым аспекце вывучалася і сельскагаспадарчая тэрмінасістэма (працы Шадурскага І.В., Люшціка У.В., Камко Л.А., Кацапава Л.А., Граковіч Н.М.), але глыбокага і ўсебаковага аналізу яе ў беларускім мовазнаўстве не праводзілася, менавіта таму тэрміналогія сельскай гаспадаркі і была абраная ў якасці аб'екта даследавання.

Выбар тэмы абумоўлены, акрамя таго, і своеасаблівацю функцыянавання сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы, якая “з'яўляецца адначасова дастаткова традыцыйнай і пастаянна абнаўляльнай; ёй належашь тыя найменні, якія бытуюць не толькі ў вузкапрафесійным асяроддзі, але і вядомы шырокаму колу гаворачых на данай мове”¹.

Звяртаючыся ў дысертацыі да аналізу структурна-семантычных асаблівасцей нацыянальнай сельскагаспадарчай тэрміналогіі, неабходна як мага падрабязней разгледзець яе асноўныя крыніцы фарміравання і спосабы ўтварэння, а таксама выявіць лексіка-семантычныя і структурна-граматычныя асаблівасці тэрмінаў сельскай гаспадаркі. Актуальнасць структурна-семантычнага даследавання сельскагаспадарчых найменняў узмацняецца “... цеснай сувяззю граматычных, словаўтваральных і семантычных працэсаў у складзе навуковай тэрміналогіі з тэарэтычнымі і практычнымі задачамі культуры мовы”².

Сувязь працы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі. Дысертацыя выканана ў межах Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў “Беларуская мова: яе гісторыя, сучасны стан і сувязі з іншымі славянскімі мовамі (Беларуская мова)” (1996 – 2000 гг.; галаўная арганізацыя – Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі).

Мэта і задачы даследавання. Асноўнай мэтай дысертацыі з'яўляецца выяўленне заканамернасцей функцыянавання сельскагаспадарчай тэрміналогіі ў структурна-семантычным аспекце: па магчымасці, даць поўную характарыстыку яе лексіка-семантычных і структурна-граматычных асаблівасцей, а таксама даследаваць крыніцы фарміравання і асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінасістэмы. Пастаўленая мэта прадугледжвае вырашэнне наступных канкрэтных задач:

- правесці выбарку сельскагаспадарчых тэрмінаў з літвінскіх і энцыклапедычных слоўнікаў, выданняў перыядычнага друку;

¹ Граковіч Н.М. Спосабы намінацыі сартоў пшаніцы // Тэрміналагічны зборнік ”87/88. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – С.9.

² Антанюк Л.А. Праблемы беларускага тэрміназнаўства ў новых умовах // Рамсама. А. С. ХІТЯШОВА

- вызначыць крыніцы фарміравання сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі;
- раскрыць асноўныя спосабы ўтварэння тэрмінаў сельскай гаспадаркі, ахарактарызаваць ступень прадуктыўнасці кожнага з іх;
- выявіць і сістэматызаваць асноўныя лексіка-семантычныя працэсы, што адбываліся і адбываюцца ў сферы функцыянавання аналізуемай тэрміналогіі;
- вылучыць асноўныя групы сельскагаспадарчых тэрмінаў з пункту погляду іх структурна-граматычнай арганізацыі.

Аб'ект і прадмет даследавання. Нацыянальная сельскагаспадарчая тэрміналогія на ўзроўні фіксацыі (лінгвістычныя, энцыклапедычныя слоўнікі) і функцыянавання (манаграфіі, артыкулы ў навуковых часопісах, навукова-папулярных выданнях) – асноўны аб'ект дысертацыйнага даследавання. Крыніцай фактычнага матэрыялу з'яўляюцца сельскагаспадарчыя тэрміны 20-90-х гадоў XX стагоддзя (10604 найменні), што адлюстроўваюць спецыфіку станаўлення і развіцця выбранай тэрмінасістэмы.

Метадологія і метады правядзення даследавання. Метадалагічнай асновай даследавання з'явіліся працы як беларускіх даследчыкаў тэрміналогіі (Л.А. Антанюк, А.Я. Баханькоў, В.П. Красней, А.І. Падлужны і інш.), так і рускіх (Б.М. Галавін, В.П. Даніленка, Д.С. Лотэ, А.А. Рэфармацкі і інш.). Для вырашэння пастаўленых задач у якасці асноўнага абраны метады лінгвістычнага аналізу, якія заключаецца ў выяўленні, сістэматызацыі і аісанні сельскагаспадарчых тэрмінаў. Выкарыстоўваюцца таксама элементы статыстычнага і прыёмы словаўтваральнага аналізу.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. У дысертацыі ўпершыню на шырокім фактычным матэрыяле праведзены структурна-семантычны аналіз беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі: даецца поўная характарыстыка лексіка-семантычных і структурна-граматычных асаблівасцей нацыянальных тэрмінаў розных галін сельскай гаспадаркі, іх словаўтваральных магчымасцей; разглядаюцца крыніцы фарміравання сельскагаспадарчай тэрміналогіі, асаблівая ўвага ўдзяляецца найменням дыялектнага паходжання, што звязана са спецыфікай функцыянавання гэтай тэрмінасістэмы.

Практычнае значэнне атрыманых вынікаў. Вынікі праведзенага даследавання могуць быць выкарыстаны спецыялістамі-тэрмінолагамі ў практычнай дзейнасці па ўдасканаленні сістэмы сучасных беларускіх сельскагаспадарчых тэрмінаў, а таксама выкладчыкамі гуманітарных і сельскагаспадарчых ВНУ краіны пры распрацоўцы спецкурсаў па пытаннях фарміравання, развіцця і выкарыстання ў практычнай дзейнасці нацыянальнай тэрміналогіі, пры выкладанні раздзела “Словаўтварэнне” ў курсе сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Канкрэтныя тэрміны прапануюцца для выкарыстання як у спецыяльнай літаратуры, так і ў перыядычным друку, электронных сродках масавай інфармацыі.

Асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. Выкарыстанне напрацовак тэрмінатворцаў 20-х гадоў – крыніца папаўнення і ўдасканалення сучаснай сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы.

2. Агульнаўжывальная лексіка і тэрміны дыялектнага паходжання – трывалы падмурак нацыянальнай сельскагаспадарчай тэрміналогіі.

3. У межах сельскагаспадарчай тэрміналогіі рэалізуюцца ўсе асноўныя спосабы тэрмінаўтварэння (лексіка-семантычны, марфалагічны, марфалага-сінтаксічны), але на сучасным этапе найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца тэрміны-кампазіты і састаўныя найменні, а таксама тэрміны, утвораныя пры дапамозе суфіксацыі.

4. Абсалютная большасць сельскагаспадарчых тэрмінаў сістэмныя ў плане зместу і часткова – у плане выражэння.

5. Для сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы характэрны тыя ж лексіка-семантычныя працэсы, што адбываюцца і ў літаратурнай мове: полісемія, аманімія, сінанімія, дублетнасць, варыянтнасць, антанімія. Усё гэта (акрамя наяўнасці антонімаў) не садзейнічае эфектыўнаму функцыянаванню тэрміналогіі сельскай гаспадаркі.

6. У нацыянальнай сельскагаспадарчай тэрміналогіі прадстаўлены самыя розныя структурныя тыпы спецыяльных найменняў: тэрміны-словы (невыворныя, вытворныя, складаныя, абрэвіятуры), тэрміны-словазлучэнні і сімвалы-словы. Найбольшую групу складаюць двухкампанентныя састаўныя тэрміны, найменшую – сімвалы-словы.

Асабісты ўклад суіскальніка. Сабраны фактычны матэрыял, яго апрацоўка, сістэматызацыя і аналіз – вынік самастойнага даследавання, якое абапіраецца на дасягненні беларускага, рускага і сусветнага тэрміназнаўства. Разглядаюцца пытанні, недастаткова распрацаваныя ў сучаснай беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі, даецца сістэмнае апісанне структурна-семантычных асаблівасцей выбранай тэрмінасістэмы.

Апрацацыя вынікаў дысертацыі. Дысертацыя абмяркоўвалася на пасяджэнні кафедры беларускай мовы МДУ імя А.А. Куляшова ў 2003 годзе. Агульныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання апрабаваныя на штогадовых канферэнцыях па выніках навукова-даследчай працы выкладчыкаў МДУ імя А.А. Куляшова (1999-2002 г.г.), на Міжрэгіянальнай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў (Магілёў, 19-20 красавіка 2000), на V Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія” (Віцебск, 25-27 мая 2000), на Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі “Акрыленыя словам” (Магілёў, 9 снежня 1999), на V навуковых чытаннях, прысвечаных С. Некранэвічу (Гомель, 25-26 красавіка 2001), на Міжнародных навуковых чытаннях “Русістыка і беларусістыка на рубяжы веков” (Могилёў, 25-26 октября 2001), на Рэспубліканскіх Купалаўскіх чытаннях (Гродна, 24 кастрычніка 2001), на Куляшоўскіх чытаннях (Магілёў, 6-7 лютага 2002), на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Культура мовы і грамадства” (Мінск, 5-6 снежня 2002).

Апублікаванасць вынікаў даследавання. Па выпіках дысертацыйнага даследавання апублікавана 4 навуковыя артыкулы (3 з іх у рэцэнзуемых часопісах) і 7 тэзісаў дакладаў і матэрыялаў навуковых канферэнцый агульнай колькасцю 39 друкаваных старонак.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, дзвюх глаў, заключэння, спіса прынятых скарачэнняў, спіса выкарыстанай літаратуры і крыніц фактычнага матэрыялу (165 адзінак). Агульны аб'ём дысертацыі – 113 старонак, з якіх асноўны тэкст дысертацыі – 101 старонка. Спіс умоўных скарачэнняў займае 1 старонку, У дысертацыі адна схема аб'ёмам 1 старонка.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах і агульнай характарыстыцы работы абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыі, яе актуальнасць, разглядаюцца агульныя праблемы сучаснага тэрміназнаўства, раскрываецца ступень навуковага асвятлення беларускай сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы ў працах айчынных мовазнаўцаў, вызначаюцца мэты і задачы даследавання, яго навуковая навізна, адзначаюцца перспектывы выкарыстання атрыманых вынікаў.

У першай главе “Крыніцы фарміравання і спосабы ўтварэння нацыянальнай сельскагаспадарчай тэрміналогіі” вылучаюцца асноўныя крыніцы фарміравання і ўзбагачэння беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі, вызначаецца ступень прадуктыўнасці розных спосабаў словаўтварэння ў яе межах.

Першы раздзел прысвечаны разгляду асноўных крыніц фарміравання выбранай тэрміналогіі.

У першым падраздзеле размова ідзе аб уласнамоўных сродках беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што асноўнай крыніцай яе фарміравання з'явіліся лексічныя і словаўтваральныя сродкі нацыянальнай мовы. Узбагачэнне сельскагаспадарчай тэрміналогіі сродкамі ўласнага лексічнага фонду адбывалася за кошт: 1) выкарыстання слоў агульнаўжывальнай мовы (*велька, вулей, гарох, даёнка, двор, колас, лён, ніва, попел, расліна, укос, цяля*); 2) лексем, дыялектных па паходжанні (*апойка, баўтун, дыхавіца, матыліца, нутрэі, пойла, пырнік, перадойка, сусун, ялаўка*). Акрамя выкарыстання гатовых моўных адзінак, важнай крыніцай папаўнення сельскагаспадарчай тэрміналогіі было стварэнне нсалагізмаў на аснове ўласнамоўнага матэрыялу. Асобныя з такіх намінацый ствараліся па ўласных словаўтваральных мадэлях (*аўчарства, ільнярства, насенніцтва, птушніцтва, рыбацтва, свінарства, скатарства; бульбярня, маслярня; жніўярка, касярка*), але большасць з іх – гэта калькі і паўкалькі з рускай мовы (*клеверомолотышка – канюшынамалатарня, кроліководство – трусагадоўля, навозоразбрасыватель – гноераскідальнік, пачвоуглубитель – глебапаглыбнік, свеклоистошение – буракавысіленне, семенхоз – насеннас; влагопроводность – вільгацеправоднасць, жирномолочность –*

тлушчамалочнасць, жмыходробилка – макухадрабілка, капустохранілішце – капустасховішча, кормоизмельчитель – кормаздрабняльнік, стогокопнітель – стогаскладальнік).

Другі падраздзел прысвечаны разгляду запазычанняў лексічных сродкаў з іншых моў, а таксама тэрмінам, утвораным на базе грэка-лацінскіх марфем.

Іншамоўная лексіка ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі этапу станаўлення (20-30-я гады ХХ ст.) складае прыблізна 7,8 %. Асабліва сцю ўвядзення некаторых запазычаных лексем у нацыянальную тэрміналогію з’яўляецца той факт, што спачатку яны былі асвоены дыялектнай мовай, а ўжо з яе “мігрыравалі” ў тэрмінасістэму сельскай гаспадаркі. У асноўным гэта лексічныя дыялектызмы з літоўскай мовы: *клуня, парсюк, пуня, свіран, сцірта, тарпа*. На цяперашні момант іншамоўныя дэрываты аб’ядноўваюць каля 22,7 % тэрмінаў. Як на пачатку фарміравання, так і цяпер прадуктыўным з’яўляецца ўтварэнне спецыяльных найменняў на базе грэка-лацінскіх марфем: *арнітоз, дэзінвазія, дэмадэкоз, зоагігіена, інкубатар, калійамонійфасфат, карбафос, рэпрадукцыя, рэтраінфекцыя, серадэртмаз, стахібатрыятаксікоз, сульфаммафос, тыёсульфаты, тэтрахлорбензол, фітамікалогія, фруктозафасфат, эмульгатар, энтэраэнтоз* і мн. інш. Новаўтварэнні на базе грэка-лацінскіх тэрмінаэлементаў характэрныя пераважна для такіх галін сельскай гаспадаркі, як аграхімія, ветэрынарыя і фітапаталогія. Папулярныя грэка-лацінскія асновы і пры намінацыі розных прыбораў, прыстасаванняў, якія выкарыстоўваюцца ў той ці іншай галіне сельскай гаспадаркі: *аваскоп, афтальмаскоп, лактабутырометр, педометр* і да т.л..

Сярод іншамоўных тэрмінаў, запазычаных з заходнееўрапейскіх моў, самую вялікую групу складаюць французскія намінацыі: *баланс, грып, грэнаж, каранцін, мазайка* (фітапат.), *манеж, мінер* (энт.), *пастэрызатар, платформа, рамонт, сідэрацыя, траніжэя* (доўгі роў для захоўвання гародніны), *трыер, ферма, фураж, эліта, эталон* і інш. Праз пасрэдніцтва французскай мовы ў сельскагаспадарчую тэрміналогію ўліліся некаторыя грэка-лацінскія тэрміны: *база, вакцына, доза, карбанаты, магістраль, метыс, навільён, плантаж, секатар, фумігацыя*; адзінкавыя італьянскія: *брыгада*; арабскія: *магазін* (пчал.), індзейскія: *тамат*.

Крыху меншую групу ўтвараюць германізмы: *ванна* (тэх., заат.), *грэйфер, дэка* (тэх.), *інцухт, пінцыроўка, рапс, трэнзель, фіноз, цапфа, шлейф* (тэх.), *шпат* (вет.), *штамб, шрот* і англіцызмы: *аўтбрыдзінг, бекрос, бойлер* (тэх.), *бройлер, брудэр* (тэх.), *інкросінг, канвеер, мульча, хедар, хескер-пікер* (тэх.), *хескер-шрэдэр* (тэх.), *чызель* (тэх.).

Актыўна папаўнялася беларуская тэрміналогія і за кошт польскай мовы. Праз яе пасрэдніцтва ў сельскагаспадарчую тэрмінасістэму ўліваліся германізмы: *бурт, гурт, лейцы, муштук, цуглі, шоры*; лацінізмы: *мата, порцыя, салетра*.

Адзінкавыя тэрміны ўвайшлі ў сельскагаспадарчую тэрміналогію з італьянскай (*бурат, канал, пелагра*), шоркскай (*курдзюк, саранча, таўро*,

чамбур), галандскай (кіль, цюк), татарскай (біклага, табун, чабан), турэцкай (чапрак), румынскай (кашара) моў.

Некаторыя тэрміны сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі з'яўляюцца кампазітамі, створанымі на базе запазычанняў з розных моў: *глебафрэза* (лац. + фр.), *камбісілас* (лац. + ісп.), *тамасілак* (англ. + ням.), *электрабрудэр* (гр. + англ.) і інш. Пры ўтварэнні складаных найменняў іншамоўныя асновы могуць спалучацца і з усходнеславянскімі: *аўтадаенне*, *геасяўба*, *гідразмы*, *мотаплуг*, *мульчсалома*, *сіласанапаўняльнік*, *электрапастух* і да т.п. Іншамоўныя дэрываты прадуктыўныя і пры ўтварэнні больш складаных у структурным плане найменняў, напрыклад так званых тэрмінаў-прыдаткаў: *грэйдэр-элеватар* (англ. + лац.), *ініцухт-дэпрэсія* (ням. + лац.), *сорт-клон* (фр. ад лац. + гр.) і інш. У якасці прыдатка могуць выступаць і ўласнабеларускія лексемы: *дыск-акучнік*, *скрэпер-валакуша*.

У другім раздзеле, які складаецца з трох падраздзелаў, разглядаюцца спосабы ўтварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў.

Першы падраздзел прысвечаны лексіка-семантычнаму спосабу тэрмінаўтварэння. Па суадносінах прымет спецыяльнага паняцця і агульнавядомага прадмета, з'явы вылучаюцца наступныя віды лексіка-семантычнага спосабу ўтварэння тэрмінаў: спецыялізацыя значэння агульнаўжывальнага ці дыялектнага слова, метафарычныя і метанімічныя пераносы.

Спецыялізацыя значэння агульнаўжывальных ці дыялектных слоў адбываецца ў выпадках, калі апошнія выкарыстоўваюцца ў сферы спецыяльнай камунікацыі і набываюць спецыяльнае тэрміналагічнае значэнне (*авёс*, *двор*, *жыта*, *кабачок*, *луг*, *малако*, *пчала*, *рост* і інш.). У такіх найменнях (незалежна ад таго, выкарыстоўваюцца яны ў агульнаўжывальнай ці навуковай мове) азначальнае і азначаемае супадаюць. Адрозніваюцца лексемы аб'ёмам інфармацыі, пацверджанне чаму – характар тлумачэння іх у лінгвістычных і дэфініцый ў энцыклапедычных слоўніках. Калі першыя даюць мінімум інфармацыі аб прадмеце, а таму абмяжоўваюцца кароткім тлумачэннем, то другія напаяўняюць гэтыя словы элементамі аднаведнай тэорыі, якая патрабуе больш шырокага, тэматычна звязанага кантэксту: *луг* – сенажаць, пераважна заліўная, пакрытая шматгадовай травяністай расліннасцю; *луг* – прыродны ці штучны (пасяўны луг) тып згуртаванняў травяністых шматгадовых раслін, якія прыстасаваны да ўмоў сярэдняга ўвільгатнення і нармальна развіваюцца на працягу ўсяго перыяду вегетацыі.

Сельскагаспадарчыя тэрміны, утвораныя ў выніку метафарызацыі, аб'ядноўваюцца ў чатыры прадуктыўныя мадэлі, якія заснаваны на пераносе паводле:

1) знешняга падабенства: *бародка зярняці*, *ведзьміны мётлы* (фітапат.), *гузікавая гніль* (фітапат.), *жабка* (вет.), *зігзаг* (тэх.), *кошычак* (пчал.), *мазаіка* (фітапат.), *шацёр* (для сена), *шлейф* (тэх.) і інш.;

2) падабенства з дзейнасцю ці функцыяй: *абдзірала* (шкоднік пладовых дрэў), *вароты інфекцыі* (вет.), *гульня пчол*, *ізалятар* (сад.),

кляшчы-сенакосцы, папярэднік (агр.), пільчык (энт.), пчолы-прыёмшыцы, пчолы-разведчыцы і інш.;

3) падабенства па колеры: белая ножка (фітапат.), гарэне яблыкаў, жаўтуха раслін, іржа (фітапат.), чорная ножка (фітапат.) і інш.;

4) падабенства па якасці: жывая вага, закіпанне глебы, паспяванне мяса, спелае малако, старасць насення і да т.п.

У аснове ўзнікнення рада метафарычных пераносаў ляжыць некалькі прымет: *тунэль* (падземная цяпляца) – па знешнім падабенстве і па месцазнаходжанні; *брытва* (тэх.), *вілка* (тэх.), *грэбень* (тэх.), *кляшчы* (драўляная частка хамута), *пальцы* (тэх.) – па знешнім выглядзе і выконваемай функцыі. Асобныя сельскагаспадарчыя тэрміны ў сваю чаргу самі з'явіліся асновай для метафарычнай трансфармацыі: *вуграж* – 1) рыштунак для запрэжкі коней і іншай рабочай жывёлы; 2) счэпнае прыстасаванне ў вагонах, *атожылак* – 1) малады парастак; 2) адгалінаванне руданоснай жылы.

Метанімізацыя – прадуктыўны від семантычнай дэрывацыі ў межах беларускай сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы. Найбольшае распаўсюджанне атрымалі наступныя мадэлі метанімічных пераносаў: 1) назва цэлага – назва часткі цэлага: *агурок, бульба, бурак, гарох, груша, капуста, памідор, яблыня* і інш.; 2) назва дзеяння – назва месца, дзе адбываецца дзеянне: *ворыва, выган* і інш.; 3) назва дзеяння – назва выніку гэтага дзеяння: *нагул, поліва* і інш. Як разнавіднасць данай мадэлі можна разглядаць наступную: 4) назва дзеяння – назва прадукту дзеяння: *адгон, адсеў, ажарэб, жніво, памол* і інш.; 5) назва дзеяння – час, пара, калі выконваецца дзеянне: *касьба, малацьба, сяўба* і інш.; 6) назва асобы, выканаўцы дзеяння – назва механізма для выканання гэтага дзеяння: *паборшчык, раскідвальнік* і да т.п.

Меншай прадуктыўнасцю ў параўнанні з вышэй названымі характарызуюцца наступныя мадэлі: 1) назва дзеяння – назва механізма, пры дапамозе якога гэта дзеянне выконваецца: *сарціроўка*; 2) назва месца, дзе выконваецца дзеянне, – назва дзеяння (працэсу): *вадапой*; 3) назва свойскай жывёлы, птушкі – назва памяшкання для яе гадоўлі: *бройлер*; 4) назва памяшкання, дзе ўтрымліваецца свойская птушка, – назва работніка, што працуе ў гэтым памяшканні: *птушнік*; 5) назва месца, дзе выконваецца дзеянне, – назва пары, калі гэта дзеянне адбываецца: *сенажаць*; 6) назва хваробы – назва хвораі жывёлы: *нутрэц*; 7) назва прадмета, што ўзнік у выніку дзеяння прылады, – назва прылады: *таўро*; 8) назва таго, што змяшчае, – назва таго, што змешчана: *агарод*. Гэта мадэль можа дзейнічаць і наадварот: 9) назва змешчанага – назва змяшчальнага: *сілас*.

Ёсць у сельскагаспадарчай тэрміналогіі і больш складаныя мадэлі метанімічных пераносаў: 1) назва дзеяння – назва машыны для выканання дзеяння – назва выніку (прадукту) дзеяння: *вальцоўка*; 2) назва дзеяння – назва часу, калі выконваецца дзеянне, – назва прадукту дзеяння: *медазбор*; 3) назва дзеяння – назва месца дзеяння – назва часу, калі выконваецца дзеянне:

сенакос; 4) назва месца дзеяння – назва дзеяння – назва выніку дзеяння: пакос.

У другім падраздзеле разглядаюцца тэрміны, утвораныя марфалагічным спосабам. Вылучаецца 54 словаўтваральныя тыпы суфіксальных тэрмінаў, сярод якіх высокапрадуктыўных – 17 (з суфіксамі **-нн-, -асць, -енн-(-энн-), -лк-, -к-, -льнік, -шчык, -льшчык, -атар (-тар), -нік, -ак, -ін-,** а таксама з нулявым суфіксам), менш прадуктыўных – 30 (з суфіксамі **-ян-(-ян-), -к-(і), -к-(а), -ец (-эц), -б-, -ар (-яр), -ак (-як), -ок, -лын-, -арн-, -ів- (-ыв-), -ач, -ун**), малапрадуктыўных – 7 (з суфіксамі **-ств-, -оўн-, -ір (-ыр), -ёнк- (-янк-), -няк, -ушк-**). Для некаторых сельскагаспадарчых тэрмінаў характэрна наяўнасць суфіксаў памяншальнасці: *баразёнка, бычок, грабелькі, градка* і інш. Падобныя тэрміны з’яўляюцца найменнямі прадметаў, аб’ектыўна малых па памеру і пазбаўлены якога-небудзь суб’ектыўна-эмацыянальнага значэння.

Прэфіксальныя найменні не вызначаюцца прадуктыўнасцю ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі і ўтвараюць 5 словаўтваральных тыпаў: *неўраджаі, дэзінтаксікацыя* (вет.), *антытаксін* (вет.), *суперфасфат, бікарбанат*.

Прэфіксальна-суфіксальныя тэрміны вызначаюцца большай прадуктыўнасцю і ўтвараюць 8 адназоўнікавых словаўтваральных тыпаў: *адонак, аблетак, бяскорміца, міжспар’(і)е, падсядзёлак, падглеб’(і)е, нахамутнік, падбароднік* і 5 аддзеяслоўных: *атрускі, абжынак, перакопка, парастак, высадкі*. Сярод прэфіксальна-нульсуфіксальных тэрмінаў найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца 2 словаўтваральныя мадэлі: *пракос, умалот*.

Вялікую групу ўтвараюць найменні, утвораныя шляхам асноваскладання. Сярод іх вылучаюцца тэрміны, у якіх першы кампанент (інтэрнацыянальнага характару) звязаны: *аўтапług, агресеў, гідраінкубатар, монакультура, мікраўгнаенні*; тэрміны са звязаным апорным кампанентам (з уласнамоўных рэсурсаў): *градабой, капавоз, бульбавод, караняд, малакамер, земляроб, баразнарэз*. Большасць складаных тэрмінаў – гэта тэрміны-кампазіты з апорным кампанентам – самастойным словам: *збожжаканвеер, капустаэховішча, пчолапасека, свінаадкорм, травасумесь* і інш.

У сельскагаспадарчай тэрміналогіі сустракаюцца часткова скарачаныя словы (*насенінвентар, племмаладняк*), складовыя (*амафос, дзяржплемгас, калгас, лясгас, насенсаўгас*) і ініцыяльныя абрэвіятуры (*ВАУ – вадкія азотныя ўгнаенні, ІПС – інкубатарна-птушкагадоўчая станцыя*). Апошнія часцей спалучаюцца з іншымі сімвалічнымі абазначэннямі (*АІД-1 – агрэгат індывідуальнага даення, СТДБ-20 – садовая трактарная дыскавая барана*) і па сваёй функцыі набліжаюцца да наменклатурных назваў.

Сярод складана-суфіксальных утварэнняў прадуктыўныя тэрміны з асновай дзеяслова ў якасці апорнага кампанента (8 словаўтваральных тыпаў): *валкапераварочвальнік, буракапад’ёмнік, сенабрыкеціроўшчык, травасеянне, сіласарэзка, кармамяшалка, насенняводства, жывёлагадоўля*.

Трэці падраздзел прысвечаны марфалага-сінтаксічнаму спосабу ўтварэння тэрмінаў. Гэты спосаб не вызначаецца ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі такой высокай прадуктыўнасцю, як марфалагічны ці лексіка-семантычны. Марфалага-сінтаксічным спосабам (шляхам пераходу прыметнікаў у назоўнікі) утварыліся тэрміны, што з'яўляюцца назвамі памяшканняў (*малаказліўная, сартавальная, збруйна-інвентарная, кармовачная*), свойскай жывёлы (*паросная, першародзячая*), часу, пары паводле дзеяння, якое ў гэты час адбываецца (*пасяўная, уборачная*).

Другая глава “Лексіка-семантычная і структурна-граматычная характарыстыка беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі” складаецца з двух раздзелаў.

У першым раздзеле, які ўключае 5 падраздзелаў, сельскагаспадарчая тэрміналогія разглядаецца з пункту погляду яе лексіка-семантычнай арганізацыі. Зыходзячы з канцэптуальнага палажэння аб тым, што паміж сістэмай тэрмінаў і сістэмай паняццяў данай тэрміналогіі назіраецца пэўны ізамарфізм (пад уплывам лексічнай сістэмы літаратурнай мовы), сельскагаспадарчыя найменні аналізуюцца з пункту гледжання тых патрабаванняў, якія прад'яўляюцца да сучасных тэрмінаў.

У першым падраздзеле вызначаецца адпаведнасць сельскагаспадарчай тэрміналогіі патрабаванню сістэмнасці. Аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе канстатаваць, што ўсе тэрміны сельскай гаспадаркі сістэмныя ў плане зместу, а значная частка – і ў плане выражэння. Двухпланавая сістэмнасць характэрна ў асноўным для сельскагаспадарчых тэрмінаў інпамоўнага паходжання: *ізалятар, інкубатар, культыватар, секатар, скарыфікатар, фумігатар, эстырпатар; гумафос, карбафос, метафос, нітрафос, тыяфос, хларафос* і да т.п. Многія ўласнамоўныя тэрміны таксама сістэмныя як у плане зместу, так і ў плане выражэння: *атырсквальнік, валкавальнік, здрабняльнік, кратавальнік, лушчыльнік; аўсянішча, бульбянішча, бурачнішча, гарохавішча, люцэрнішча* і да т.п., але некаторыя з іх з'яўляюцца сістэмнымі ў плане зместу і толькі часткова ў плане выражэння: *бацвіннеаддзяліцель, бацвіннезбіральнік, бацвіннезdraбняльнік, бацвіннепагрузчык, бацвіннепад'ёмнік, бацвіннярэзка* і да т.п.

Для беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі характэрны гіпоніма-гіперанімічныя адносіны, якія з'яўляюцца істотным паказчыкам сістэмнай арганізацыі адзінак канкрэтных тэматычных мікрагруп: *пасеў* – гіперонім (родавае паняцце) і *банітаваны пасеў, букетаваны пасеў, засмечаны пасеў, згушчаны пасеў, зрэджаны пасеў* – гіпонімы (відавныя паняцці) і інш.

У другім падраздзеле разглядаецца адпаведнасць тэрмінаў сельскай гаспадаркі патрабаванню монасемічнасці. На этапе станаўлення нацыянальнай тэрміналогіі (20-30-я гг. XX ст.) для сельскагаспадарчых тэрмінаў была характэрна ў асноўным катэгарыяльная мнагазначнасць, якая ўзнікала пераважна за кошт метанімічнай трансфармацыі. Найбольш тыповай мадэллю метанімічнага пераносу была “дзеянне – вынік дзеяння”: *развод* (насення), *распюд* (жывёлы), *расцяробка, падсеў, подсіціл, поліва* і да т.п. У

межах сінекдахі рэалізуецца ў асноўным адна разнавіднасць полісеміі (цэлае – частка цэлага): *агурок, бурак, лён, памідор* і пад.

Полісемічнасць некаторых сучасных сельскагаспадарчых тэрмінаў можна выявіць шляхам супастаўлення іх са спецыяльнымі найменнямі іншых галіновых тэрмінасістэм. Лексема *атожылак* з'яўляецца адначасова тэрмінам садаводства і геалогіі, *трансплантацыя* і *экстырпатар* ужываюцца як у медыцыне, так і ў садаводстве і агратэхніцы адпаведна. Другасныя значэнні такіх найменняў узніклі ў выніку метафарычных пераносаў.

Мнагазначнымі могуць быць і тэрміны ў межах самой сельскагаспадарчай тэрміналогіі: *адводак* (пчал. і сад.), *кальцаванне* (заат. і сад.) і да т.п. Аднак гэта мнагазначнасць не выклікае блытаніны, бо звычайна найменні выступаюць у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў. І ўсё ж такі полісеміі ў асобных выпадках можна пазбегнуць. Напрыклад, для тэрміна *адводак*, які не ўваходзіць ні ў адно словаўтваральнае гняздо, у пчаларскай справе існуе сінанімічны – *адроек*, які больш суадносны з іншымі тэрмінамі пчалярства (*рой, раенне, роўніца*).

Для асобных сельскагаспадарчых тэрмінаў не характэрна ні абсалютная, ні адносная адназначнасць. Такія найменні полісемічныя як у межах данай тэрмінасістэмы, так і пры супастаўленні іх з адзінкамі іншых галіновых тэрмінасістэм: *скарыфікацыя*.

У трэцім падраздзеле разглядаецца такая лексіка-семантычная з'ява, як аманімія. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што ў межах сельскагаспадарчай тэрміналогіі аманімія мае тры разнавіднасці. *Міжнавуковая* аманімія ўзнікае, калі тэрміны з аднолькавай фанетычнай абалонкай, але з рознымі дэфініцыямі ўжываюцца ў дзвюх або некалькіх тэрмінасістэмах. Напрыклад, за тэрмінам *ферма* ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі замацавана дэфініцыя “гаспадарчае прадпрыемства ў калгасе (саўгасе), якое займаецца той ці іншай галіной жывёлагадоўлі”. У той жа час тэрмін *ферма* з'яўляецца адзінкай будаўнічай тэрмінасістэмы, дзе ён мае зусім іншую дэфініцыю – “збудаванне, канструкцыя са злучаных між сабою металічных ці драўляных брусоў”.

У некаторых выпадках сельскагаспадарчы тэрмін супадае па гучанні з аналагічным словам у агульнаўжывальнай лексіцы ці з лексмай, якая ўжываецца ў размоўным стылі: *маркёр* – “асоба, якая прыслужвае і вядзе падлік пры гульні ў бильярд” і *маркёр* – “спецыяльнае сельскагаспадарчае прыстасаванне да пасяўнога агрэгата, якім праводзяцца рысы на ворнай зямлі пры пасеве або пасадцы”; *дзятва* – “лічынкі пчол, маладыя пчолы” і *дзятва* – “дзеці”. Такую з'яву можна кваліфікаваць як *міжсістэмную* аманімію.

Сярод сельскагаспадарчых тэрмінаў сустракаюцца найменні, аманімічныя ў межах данай тэрмінасістэмы, так званыя *унутрыгаліновыя* амонімы. Напрыклад, лексема “бабка” ўжываецца ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі са значэннямі “надкапытны сустаў нагі ў жывёлы, а таксама косць гэтага сустава”; “сталёвае кавадлачка для кляпанна кос”; “дзесяць снапоў, састаўленых у кучку для прасушкі і накрытых распасцёртым снапом”.

Чацвёрты падраздзел прысвечаны аналізу такіх лексіка-семантычных з'яў, як сінанімія, дублетнасць і варыянтнасць. Абгрунтаўваецца мэтазгоднасць размежавання паняццяў “сінанімія”, “дублетнасць” і “варыянтнасць”, выяўляецца, наколькі праяўляюцца гэтыя з'явы ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі.

На пачатку свядомай тэрмінатворчасці для абазначэння аднаго і таго самага прадмета, з'явы ці працэсу выкарыстоўваліся ў асноўным ўсходнеславянскія найменні з рознай унутранай формай, бо спецыяльныя наняцці яшчэ не разглядаліся сістэмна: *баранаванне – скарадзьба, жмакі – макуха, калатуха – боўтанка, севазварот – пладазмен* і інш. Толькі ў асобных выпадках сінанімічны рад утваралі структурна аднародныя лексемы: *жніварка – касярка – сьвярка, парнік – расаднік*. Характэрны для таго часу і дублетныя пары, што ўтвараюць тэрміны ўласнага і іншамойнага паходжання: *падглеб'е – грунт, саджанцы – флянсы, сартыўка – арфа, значнік – маркёр, перагной – гумус*; або (радзеі) два запазычаныя тэрміны: *сорт – гатунак, шынка – кумляк*. Дублетныя рады папаўняліся і за кошт замены тэрмінаў-словазлучэнняў адным словам: *аранне на зіму – зябленне, ворная зямля – ралля, лугавая гаспадарка – панпаўніцтва* і інш. Шырока прадстаўлены ў тагачаснай тэрміналогіі і варыянты аднаго і таго самага тэрміна: словаўтваральныя (*адкормліванне – выкормліванне, касілка – касарка, расцяробка – выцяробка, цяпліца – цяпларня*), фанетычныя (*аброць – вобруць, дагляд – догляд, перавясла – пярэвясла*), марфалагічныя (*падсяванне – падсеў, цяленне – ацёл*).

На старонках сучасных лінгвістычных і энцыклапедычных слоўнікаў зафіксавана даволі значная колькасць дублетных і сінанімічных найменняў: *адстойванне – седыментацыя, сіноха – цяноз, арнітоз – псітакакоз, інцухт – інбрыдзінг; выпустак – пярэзімак, пакос – сенажаць* і мн. інш. У сінанімічныя адносіны могуць уступаць і састаўныя часткі тэрмінаў-кампазітаў (*доўгазямелле – доўгапалосіца*), і кампаненты тэрмінаў-словазлучэнняў (*запускны перыяд – нядойны перыяд*).

Распаўсюджана ў сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі і сінтаксічная сінанімія, што прадстаўлена двума тыпамі: 1) “слова – словазлучэнне” (*вершакванне – абразанне суквеццяў*); 2) “словазлучэнне – словазлучэнне” (*бурая бактэрыяльная гніль – слізистая хвароба бульбы*). Усё большую прадуктыўнасць набывае сінанімічная адпаведнасць “поўная форма тэрміна – кароткая форма тэрміна”: *вытворчасць кармоў – кормавытворчасць, зяблевае ворыва – зябліва, яравыя збожжавыя культуры – яравыя, машынна-трактарная станцыя – МТС*.

Асабліва семантычная з'ява ў межах сучаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі – дэфінітыўная сінімія. У такіх выпадках сінонімам да тэрміна выступае яго ўсечаная дэфініцыя: *кросбрыдзінг – міжнароднае скрываўванне, севазварот – чаргаванне культур* і да т.п.

Працягваюць існаваць у тэрмінасістэме і варыянты тэрмінаў, хаця колькасць іх значна зменшылася ў параўнанні з пачатковым этапам фарміравання нацыянальнай тэрміналогіі: фанетычныя (*асець – восець*,

гербіцыды – гербісыды), словаўтваральныя (намалот – умалот, пашаабарот – пашазварот), марфалагічныя (вальер – вальера, прышчэп – прышчэпа).

У пятым падраздзеле разглядаюцца антанімічныя тэрміны, якія з’яўляюцца важным паказчыкам сістэмных адносін у сельскагаспадарчай тэрміналогіі.

У межах тэрмінасістэмы рэалізуюцца два тыпы антаніміі: лексічны і словаўтваральны. Асаблівасцю функцыянавання першага ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі з’яўляецца невялікая колькасць пар, дзе ў антанімічныя адносіны ўступае сам тэрмін: *інтэр’ер – экстэр’ер*, *мутацыя – мадыфікацыя*, *сяўба – уборка* і пад. Абсалютную большасць антанімічных адзінак данага тыпу складаюць кампаненты састаўных найменняў: *вячэрняя дойка – ранішняя дойка*, *луг высокага ўзроўню – луг нізкага ўзроўню* і да т.п.

Словаўтваральныя антонімы ўзнікаюць шляхам: 1) выкарыстання частак тэрмінаў-кампазітаў з процілеглым значэннем (*бульбасаджалка – бульбакапалка*, *монагібрыд – полігібрыд*); 2) чаргавання наяўнасці прэфікса з яго адсутнасцю (*нітрыфікацыя – дэнітрыфікацыя*, *усходжасць – няўсходжасць*); 3) чаргавання прэфіксаў з палярным значэннем (*аўтбрыдзінг – інбрыдзінг*). Гэты тып антаніміі рэалізуецца і за кошт кампанентаў састаўных найменняў: *аднаразовая ўборка – шматразовая ўборка*, *беспародная жывёла – пародная жывёла*, *недаспелае збожжа – пераспелае збожжа* і інш.

У другім раздзеле, які складаецца з трох падраздзелаў, сельскагаспадарчая тэрміналогія разглядаецца з пункту гледжання яе структурна-граматычнай арганізацыі.

Першы падраздзел прысвечаны аналізу аднаслоўных тэрмінаў. Паводле граматычнай структуры ўсе тэрміны-словы падзяляюцца на невытворныя, вытворныя, складаныя і абрэвіятуры.

У структурна-словаўтваральным плане невытворныя тэрміны ўяўляюць сабой лексічныя адзінкі, эквівалентныя караню: *гной, дуга, жыта, сад, селекцыя, сена, сінас, хлёў, цапфа, яйцо* і мн. інш. Яны не толькі шырока ўжываюцца ў якасці намінатыўных адзінак, але і адыгрываюць істотную ролю ў працэсе ўтварэння новых тэрмінаў: *пчала – пчалаед, пчаламатка, пчалапасека, пчальнік, пчаляр, пчалаапыленне, пчалагадавальнік, пчалагаспадарка, пчаласям’я* і інш.

Вялікую групу складаюць вытворныя тэрміны-словы – адналексемныя найменні, утвораныя ў асноўным марфалагічным спосабам ад розных часцін мовы: *апарос, біркаванне, жэнярка, зімоўнік, ляток, надой, прасянішча, селекцыянер, сянаж, фуражыр, церабілка, чаранкаванне* і мн. інш. Утваральнай асновай для гэтых найменняў з’яўляюцца як усходнеславянскія тэрміны, так і запазычаныя.

Спецыфічнай асаблівасцю складаных тэрмінаў-слоў з’яўляецца тое, што яны ўтвараюцца шляхам адначасовага спалучэння некалькіх каранёвых марфем, якія ў складаным найменні функцыянуюць як адна намінатыўная адзінка. Пераважная большасць складаных тэрмінаў ужываецца для намінацыі: 1) розных прыстасаванняў і механізмаў, што выкарыстоўваюцца

для збірання сельскагаспадарчай прадукцыі, яе транспарціроўкі і апрацоўкі (*аўсадзёрка, аўтапагрузчык, буракарэзка, клубнямыйка*); 2) механізмаў для апрацоўкі глебы і догляду за пасевамі (*барозназраўноўвальнік, глебаэратар, кіркаматыка, мотакультыватар*); 3) дзеянняў і працэсаў (*авіяпадкормка, аўтадаенне, роезбіранне, травасеянне*); 4) якасцей і ўласцівасцей (*засухаўстойлівасць, нізкасортнасць, яйцаноскасць*) і інш.

Акрамя двухкампанентных тэрмінаў-кампазітаў, сустракаюцца ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі і больш складаныя найменні: *агароднінанасенняводства, монакалійфасфат, саломамякіназборшчык, тэрмавільгацэправоднасць* і да т.п.

Паводле “дэрывацыйнага паходжання” ўсе тэрміны-кампазіты падзяляюцца на запазычаныя і спрадвечныя. Унутры першай групы выразна акрэсліваюцца дзве падгрупы: 1) нечлянімыя кампазіты, што страцілі свой вытворны характар у беларускай мове (*пелагра* – ад іт. *pella agra* (шурпатая скура), *трыцікале* – ад лац. *triticum* (пшаніца) + *(se)cale* (жыта) і нек. інш.); 2) члянімыя кампазіты (*амафос, вакцынадыягностыка, гідрабаланс, зааферма, электраінкубатар* і інш.). Спрадвечныя кампазіты будуюцца па словаўтваральных законах беларускай мовы. Большасць з іх – гэта двухчленныя найменні, у якіх другі кампанент выконвае функцыю апорнага слова: *жыжжасцёк, каноплежыярка, мясапастаўка, памётасховішча, сенаскладанне, свінапагалоўе* і мн. інш. Тэрміны-кампазіты разам з вытворнымі найменнямі складаюць абсалютную большасць аднаслоўных намінацый у сельскагаспадарчай тэрмінасістэме.

Абрэвіятуры, як адна з разнавіднасцей тэрмінаў-слоў, не вызначаюцца высокай прадуктыўнасцю ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Большае распаўсюджанне ў параўнанні з ініцыяльнымі (*ТХАН* – трыхлорацэтат натрыя, *ПВС* – полівінілавы спірт і да т.п.) атрымалі складовыя абрэвіятуры (*лестрамгас, племгас, рыбагас, саўгас* і да т.п.), а таксама часткова скарачаныя словы (*дзяржнасенстандарт, племзавод, сельгасугоддзі* і да т.п.).

У другім падраздзеле разглядаюцца тэрміны-словазлучэнні. Адзначаецца, што ўтварэнне састаўных тэрмінаў было папулярным яшчэ ў 20-я гады ХХ ст. На сучасны момант гэта адзін з самых высокапрадуктыўных спосабаў намінацыі ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі.

Самую шматлікую групу ўтвараюць двухкампанентныя тэрміны-словазлучэнні. Сярод іх найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца 4 структурныя мадэлі: “прыметнік + пазоўнік” (*асенняя ношка, глыбокае ворыва, доследная градка*); “назоўнік + назоўнік у назоўным склоне” (*аграном-механізатар, плуг-лушчыльнік, яйцо-баўтун*); “назоўнік + назоўнік у родным склоне” (*абнаўленне статка, зараўноўванне барознаў, унясенне ўгнаенняў*); “дзеяслоў + назоўнік у вінавальным склоне” (*даваць парасткі, запускаяць поле, прарваць расаду*). Акрамя таго, вылучана 4 менш прадуктыўныя мадэлі.

Трохкампанентныя тэрміны прадстаўлены натупнымі прадуктыўнымі мадэлямі: “назоўнік + прыметнік + назоўнік у родным склоне” (*акурванне сотавых рамак, пагалоўе племянных свінаматак*); “назоўнік + назоўнік у

родным склоне + прыметнік” (*ацэнка вымя экстр’ерная, пажыўнасць корму агульная*); “назоўнік + прыметнік + прыметнік” (*барана балотная дыскавая, глеба шэрая лясная*); “прыметнік + назоўнік + назоўнік у родным склоне” (*бязглебавае вырошчванне культур, дзённае даванне корму*); “прыметнік + прыметнік + назоўнік у назоўным склоне” (*бабовая навясная жніярка, падвясны даільны апарат*); “назоўнік + прыметнік + назоўнік у творным склоне” (*арашэнне контурнымі палосамі, дажджаванне сцёкавымі водамі*). Прадуктыўнай з’яўляецца і структура з трох назоўнікаў: *гняздо сям’і пчол, правілы пасьбы жыўёлы*. Вылучаецца і 6 малапрадуктыўных мадэлей трохкампанентных тэрмінаў-словазлучэнняў.

На сучасны момант адбываецца далейшае ўскладненне структуры сельскагаспадарчых тэрмінаў. Многія з іх – гэта чатырохкампанентныя найменні і тэрміны з большай колькасцю структурных элементаў: *драбленне зерня малацільным апаратам, бульбасаджалка з прыстасаваннем для радковага ўнясення ўгнаенняў*. У некаторых з такіх утварэнняў – відавочная перанасычанасць неабходнымі прыметамі: *баначны высяўны апарат адназерневага высеву, высяўны апарат з верхнім высевам*. Калі апарат прызначаны для высеву і гэта адлюстравана ў структуры паняцця, то няма патрэбы ў склад і без таго доўгага наймення ўводзіць лішні тэрмінаэлемент “высяўны”.

Паводле ступені ўнутранай злітнасці ўсе тэрміны-словазлучэнні падзелены на: 1) свабодныя (*агрэгат дажджавальны двухкансольны, універсальная драбілка кармоў*); 2) устойлівыя (*акарапідоз пчол, вяршыць стог*); 3) фразеалагічныя (*гарэнне яблыкаў, плач дрэў*).

Трэці падраздзел прысвечаны сімвалам-словам. У сельскагаспадарчай тэрміналогіі практыкуецца камбінаванае выкарыстанне слоўных тэрмінаў у спалучэнні з абрэвіятурамі і лічбавымі кампанентамі: *бульбамяшалка КМ-1,5; чызельны культыватар КЧ-5,1*. Акрамя лічбавых, выкарыстоўваюцца і літарныя сімвалы: *О-падобная пастава канечнасцей, прышчэпка чаранкамі за кару ў Т-падобны надрэз*.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1. Напрацоўкі тэрмінатворцаў 20-30-х гадоў – гэта тое семантычнае ядро, на аснове якога сфарміравалася сучасная сельскагаспадарчая тэрмінасістэма. Большасць лексем (дыялектных па паходжанні, агульнаўжывальных, запазычаных з іншых моў), зафіксаваных на старонках тагачасных слоўнікаў, можна сустрэць на старонках сучасных тэрміналагічных даведнікаў.

2. Важнай крыніцай фарміравання сельскагаспадарчай тэрміналогіі з’явілася агульнаўжывальная лексіка, а таксама дыялектная, што абумоўлена спецыфікай функцыянавання аналізуемай тэрміналогіі, якой карыстаюцца не толькі высокаадукаваныя спецыялісты, але і шырокія колы насельніцтва (пераважна сельскага) без спецыяльнай адукацыі. Працэнт запазычанняў з іншых моў, адносна невялікі на пачатковым этапе фарміравання

нашыянальнай сельскагаспадарчай тэрміналогіі (7,8 % ад агульнай колькасці аднаслоўных намінацый), на сучасным этапе ўзрос да 22,7 % (у асноўным за кошт найменняў такіх галін сельскай гаспадаркі, як ветэрынарыя, аграхімія і фітапаталогія) [3; 6].

3. Асноўныя віды лексіка-семантычнай дэрывацыі сельскагаспадарчай тэрміналогіі – гэта спецыялізацыя значэнняў агульнаўжывальных слоў (*попел, тук, дуг* і да т.п.), метафарычныя пераносы (4 асноўныя мадэлі, сярод якіх найбольш прадуктыўная – перанос па знепінім падабенстве: *ведзьміны мётлы* (фітапат.), *гусіная лапа* (тэх.) і пад.); мстанімічныя пераносы (6 прадуктыўных мадэляў, 13 – менш прадуктыўных (з іх 4 – складаныя); сінекдаха (*азурок, памідор* і пад.) [8].

Тэрміны, утвораныя пры дапамозе марфалагічных сродкаў – у асноўным суфіксальныя ўтварэнні (17 высокапрадуктыўных, 30 – прадуктыўных і 7 малапрадуктыўных тэрмінаўтваральных тыпаў). Акрамя таго, вылучана 5 прэфіксальных, 16 прэфіксальна-суфіксальных, 2 прэфіксальна-нульсуфіксальных, 11 аснова- і словаскладальных, 8 складана-суфіксальных тэрмінаўтваральных тыпаў [5; 10].

Не вызначаецца высокай прадуктыўнасцю марфалага-сіntaxічны спосаб тэрмінаўтварэння. Найменні, утвораныя гэтым спосабам, складаюць 0,2 % ад агульнай колькасці аднаслоўных сельскагаспадарчых тэрмінаў. У асноўным гэта назвы памяшканняў (*адкормачная, малаказборная, сартавальная, фуражна-інвентарная* і пад.).

4. Сельскагаспадарчыя тэрміны сістэмныя ў плане зместу, а значная іх частка – і ў плане выражэння. Большымі сістэматызуючымі здольнасцямі, у параўнанні з уласнамоўнымі тэрмінамі, валодаюць запазычаныя найменні. Істотным паказчыкам сістэмнай арганізацыі найменняў канкрэтных тэматычных мікрагруп з’яўляюцца гіпоніма-гіперанімічныя адносіны.

Не ўсе сельскагаспадарчыя тэрміны з’яўляюцца монасемічнымі. Асобныя з іх маюць некалькі значэнняў у межах сваёй тэрмінасістэмы (*матыліца, дышаль, расаднік*). Некаторыя сельскагаспадарчыя тэрміны выступаюць полісемічнымі пры супастаўленні іх з адзінкамі іншых галіновых тэрмінасістэм (*падбароднік, сядло, трансплантацыя* і г.д.) [1].

Аманімія ў межах сельскагаспадарчай тэрмінасістэмы мае тры разнавіднасці: міжнавуковая (*арфа* музычны і сельскагаспадарчы тэрмін; *ячмень* – сельскагаспадарчы і медыцынскі), міжсістэмная (*зрчанік, дзятва* і да т.п.), унутрыгаліновая (*бабка, завод* і інш.) [4].

Сінонімы, дублеты і варыянты характэрны для сельскагаспадарчай тэрміналогіі як на пачатковым этапе яе фарміравання (іх колькасць складала каля 19,1 % ад усёй масы тагачасных тэрмінаў), так і на сучасным, але колькасць іх значна скарацілася (да 3,6 %) [2].

У сельскагаспадарчай тэрмінасістэме функцыянуюць як лексічныя антонімы (*мутацыя – мадыфікацыя, сяўба – уборка*), так і словаўтваральныя (*гнаявы папар – бязеновы папар, монагібрыд – полігібрыд, саломараскідальнік – саломазборчык*). Прычым першы тып антаніміі рэалізуецца ў асноўным шляхам проціпастаўлення кампанентаў састаўных

найменняў: *вячэрняя дойка – ранишняя дойка, стойла з доўгай прывяззю – стойла з кароткай прывяззю*.

5. У сельскагаспадарчай тэрміналогіі ўжываюцца ўсе вядомыя структурна-граматычныя тыпы тэрмінаў: тэрміны-словы (невыворныя, вытворныя, тэрміны-кампазіты, абрэвіятурныя найменні), тэрміналагічныя словазлучэнні і сімвалы-словы. На этапе станаўлення нацыянальных тэрміналогій у аналізуемай галіне пераважалі аднаслоўныя намінацыі (68 % ад агульнай колькасці тагачасных тэрмінаў). На сучасным этапе найбольшай прадуктыўнасцю вызначаюцца тэрміны-словазлучэнні (62,3 % ад усёй колькасці сельскагаспадарчых найменняў), сярод якіх самую вялікую групу ўтвараюць двухкампанентныя намінацыі (48 %). Сімвалы (лічбы і літары) ужываюцца пераважна ў складзе слоўных тэрмінаў і наменклатурных назваў: *О-падобная пастава канечнасцей, гербіцыд 2М4ХП* і пад. [7; 9; 11].

Асноўны змест дысертацыі адлюстраваны ў наступных публікацыях:

1. Лаўшук Д.А. Аб полісеміі ў беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. – 2002. – № 2-3 (6). – С. 124-127.*

2. Лаўшук Д.А. Аб сінаніміі ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі // *Рэсп. Купалаўскія чытанні: Мат-лы навук. канф. / Установа адукацыі Гродз. дзярж. ун-т імя Я. Купалы; Рэдкал.: У.І. Каяла (адк. рэд.) і інш. – Гродна, 2002. – С. 307-312.*

3. Лаўшук Д.А. Кампаненты грэчаскага паходжання ў сістэме складаных найменняў беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі // *Актуальныя праблемы гуманітарных навук: Межрэгіянальная навуц.-практ. канф. аспірантоў і студэнтаў. – Могилёв: Мог. гос. ун-т ім. А.А. Кулешова, 2000. – С.12-13.*

4. Лаўшук Д.А. Лексічная аманімія ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі // *Пятыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу: Мат-лы навук. канф. / М-ва адукацыі РБ. Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; Рэдкал.: А.А. Станкевіч (адк. рэд.) і інш. – Гомель, 2001. – С. 112-114.*

5. Лаўшук Д.А. Прадукцыйнасць суфіксальнага і суфіксальна-складанага спосабаў утварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў // *Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. – 2002. – № 2-3 (12). – С. 105-109.*

6. Лаўшук Д.А. Пра тэрміны дыялектнага паходжання ў складзе сельскагаспадарчай лексікі // *Культура мовы і грамадства: Мат-лы Міжнарод. навуц.-практ. канф., 5-6 снежня 2002 г. – Мінск: БДПУ, 2002. – С.111-114.*

7. Лаўшук Д.А. Сінтаксічны спосаб утварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў // *Русистика и белорусистика на рубеже веков. Вклад белорусских лингвистов, уроженцев Могилёвщины, в науку: Тез. докл. Международ. навуц.*

чтений в рамках Международ. науч. конф. «Проблемы истории и культуры Верхнего Поднепровья», 25-26 октября 2001 г. / М-во образования РБ. Мог. гос. ун-т им. А.А. Кулешова. – Могилёв, 2001. – С. 68-70.

8. Лаўшук Д.А. Спецыялізацыя значэння агульнаўжывальных слоў як адзін са спосабаў утварэння сельскагаспадарчых тэрмінаў // Куляшоўскія чытанні: Мат-лы Міжнарод. навук. канф., 6-7 лютага 2002 г. – Магілёў: Маг. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова, 2002. – С.130-131.

9. Лаўшук Д.А. Структурна-граматычныя асаблівасці беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі // Весці ІАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2001. – №2. – С.112-116.

10. Лаўшук Д.А. Супастаўляльны аналіз суфіксальна-складаных сельскагаспадарчых тэрмінаў у рускай і беларускай мовах // Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія: Мат-лы пятай Міжнарод. навук. канф. / Пад агульн. рэд. Л.М. Вардамацкага, А.М. Мезенкі, 25-27 мая 2000г. – Віцебск: Выдавецтва ВДУ імя П.М. Машэрава, 2000. – С.70-72.

11. Лаўшук Д.А. Тэрміны-кампазіты ў сучаснай беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі // Акрыленыя словам: Мат-лы Рэсп. навук. канф. / Рэдкал.: Я.І. Клімуць (гал. рэд.) і інш. – Магілёў: Маг. дзярж. ун-т імя А.А. Куляшова, 2001. – С. 144-145.

Лаўшук Дзіна Аляксееўна

Структурна-семантычная характарыстыка сучаснай беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі

Ключавыя словы: тэрмін, тэрміналогія, крыніцы фарміравання, спосаб утварэння, сістэмнасць, полісемія, аманімія, сінанімія, дублетнасць, варыянтнасць, антанімія, структурна-граматычная мадэль.

Аб’ектам даследавання з’яўляецца сучасная беларуская сельскагаспадарчая тэрміналогія. У якасці **прадмета даследавання** выступаюць 10604 тэрміны сельскай гаспадаркі.

Мэта даследавання – вызначыць крыніцы фарміравання і спосабы ўтварэння беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі, ахарактарызаваць яе лексіка-семантычныя і структурна-граматычныя асаблівасці.

Метады даследавання – сінхронны аналіз, лінгвістычнае апісанне, элементы статыстычнага і прыёмы словаўтваральнага аналізу.

Навуковая навізна дысертацыі ў тым, што ўпершыню ў айчынным мовазнаўстве на шырокім фактычным матэрыяле праведзены структурна-семантычны аналіз сучаснай беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Даецца поўная характарыстыка лексіка-семантычных і структурна-граматычных асаблівасцей тэрмінаў розных галін сельскай гаспадаркі, вызначаюцца спосабы ўтварэння апошніх, разглядаюцца крыніцы фарміравання сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Удзяляецца ўвага тэрмінам дыялектнага паходжання, што звязана са спецыфікай функцыянавання тэрмінасістэмы.

Навуковая значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання яго асноўных вынікаў у практычнай дзейнасці па ўдасканаленні сістэмы сучасных беларускіх тэрмінаў сельскагаспадарчай галіны. Матэрыялы даследавання будуць карысныя для выкладчыкаў гуманітарных ВНУ краіны пры распрацоўцы спецкурсаў па пытаннях фарміравання і развіцця нацыянальнай тэрміналогіі, у практыцы выкладання раздзела “Словаўтварэнне”. Канкрэтныя тэрміны прапануюцца для выкарыстання як у спецыяльнай літаратуры, так і ў перыядычным друку.

РЕЗЮМЕ

Лавшук Дина Алексеевна

Структурно-семантическая характеристика современной белорусской сельскохозяйственной терминологии

Ключевые слова: термин, терминология, источники формирования, способ образования, системность, полисемия, омонимия, синонимия, дублетность, вариантность, антонимия, структурно-грамматическая модель.

Объектом исследования является современная белорусская сельскохозяйственная терминология. В качестве **предмета исследования** выступают 10604 термина сельского хозяйства.

Цель исследования – определить источники формирования и способы образования белорусской сельскохозяйственной терминологии, охарактеризовать её лексико-семантические и структурно-грамматические особенности.

Методы исследования – синхронный анализ, лингвистическое описание, элементы статистического и приёмы словообразовательного анализа.

Научная новизна диссертации в том, что впервые в отечественном языковедении на широком фактическом материале проведён структурно-семантический анализ современной белорусской сельскохозяйственной терминологии. Дается полная характеристика лексико-семантических и структурно-грамматических особенностей терминов различных отраслей сельского хозяйства, определяются способы образования последних, рассматриваются источники формирования сельскохозяйственной терминологии. Уделяется внимание терминам диалектного происхождения, что связано со спецификой функционирования терминосистемы.

Научная значимость исследования заключается в возможности использования его основных результатов в практической деятельности по усовершенствованию системы современных белорусских терминов сельскохозяйственной отрасли. Материалы исследования будут полезны для преподавателей гуманитарных ВУЗов страны при разработке спецкурсов по вопросам формирования и развития национальной терминологии, в практике преподавания раздела “Словообразование”. Конкретные термины предлагаются для использования как в специальной литературе, так и в периодической печати.

SUMMARY

Laushuk Dzina

Structural-semantic characteristic of the modern Belarusian agricultural terminology

Key words: term, terminology, the sources of formation, the way of formation, systemity, polysemy, homonymy, synonymy, duplicateness, variantness, antonymy, structural-grammatical model.

The object of the research is the modern Belarusian agricultural terminology. **The subject of research** is 10604 terms of agriculture.

The purpose of the research is to determine the main sources and the ways of formation of the Belarusian agricultural terminology, to characterize its lexical-semantic and structural-grammatical peculiarities.

The methods of the research are synchronal analysis, linguistic description, separate elements of the statistical and methods of the word-building analysis.

The scientific novelty of the dissertation is in the fact that it is for the first time in Belarusian linguistic when the structural-semantic analysis of the modern Belarusian agricultural terminology is carried out. Lexical-semantic and structural-grammatical peculiarities, main ways of the formation of the agricultural term system are revealed and characterized, the term-building models are exposed. A serious attention is paid to the terms dialect by origin. It deals with the specific of function of the agricultural terminology.

The scientific value of the research is that its main results can be used in the practical activity on the improvement of the Belarusian agricultural term system. Materials of the thesis can form the basis in working out special courses deals with the formation and the development of the national terminology, in practice of section "Word-building". Specific terms are suggested for the using in science literature and in periodicals.

